

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ІНСТИТУТ КУЛЬТУРИ

До 65-річчя ХДІК

КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Збірник статей

Випуск 2

Харків ХДІК 1994

І.Беляєва

І.Гулеско

СУЧАСНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ВЕСІЛЬНОЇ
ОБРЯДОВОСТІ В СИСТЕМІ "КОМПОЗИТОР-
ФОЛЬКЛОР"

Для будь-якої світової культури перш за все актуальне її розуміння сучасниками і збереження для нащадків, тому що національна самосвідомість народу починається із знання історії та побуту минулих поколінь з їх світоглядом, матеріальними здобутками, просвітою та культурою. Мова, культура і етнос надають самобутності нації. Культура Слобідської України є частиною загальної культури України і тісно пов'язана з історією всього українського народу.

Слобожанщина уявляє собою одну з частин нашого рідного краю - України, яка утворилась на роздоріжжі Дикого степу між непевними політичними кордонами трьох держав - Росії, Речі Посполитої та Кримського ханства протягом ХУП-ХУІІІ ст. Тривалий час проміжне становище між лісом і степом, сілом і кочовою людиною, на перехрестях старовинних трактів, відаритих як для торгівлі, дипломатії, так і для жадливих, спустошливих розбоїв, робили цей край зоною інтенсивних контактів і взаємовпливів різних цивілізацій та культур. Завдяки такому історичному руху подій на Слобожанщині переселенцями була створена своєрідна духовна і матеріальна культура, яка увібрала в себе найрізноманітніші прояви різнокультурно-національних стихій, основою якої стала українська національна культура в цілому.

Дослідження культурного та історичного минулого краю налічує майже 300-літню традицію. Воно гідно представлено іменами і І.І.Срезневського, Г.Ф.Квітки-Основ'яненка, І.І.Квітки, В.Н.Казаріна, О.Філарета, П.Головінського, А.С.Лебедєва, Є.О.Альбовського, В.М.Данилевського, Д.І.Багалія та ін. Вивчаючи їх та спираючись на сучасні дослідження, можна стверджувати, що характерні особливості етнографічно-обрядового комплексу Слобожанщини носять осередковий характер побутування

її обрядово-фольклорної традиції. Насамперед, при цьому велике значення має ц. теспрямований характер заселення краю. І не дивлячись на те, що на Слобожанщині свят справляли багато, все ж таки прослідковується тенденція поступової втрати переселенцями самобутності автохтонних календарно-землеробських звичаїв, що не можна сказати за весільну обрядовість. Дола, навпаки, більш збагачує зся і розквітає. Така тенденція виявляється при розгляді науково-етнографічних матеріалів як минулого, так і теперішнього століть, а фольклорні експедиції викладачів та студентів Харківського державного інституту культури цю думку це більш стверджують.

Так, залишаючи свої рідні землі, переселенці з Правобережної та Лівобережної України разом із своїм скарбом несли традиції та обряди свого народу. Пояснюється це тим, що життя людини неможливо уявити без обрядовості, а саме: умовних дій, котрі б давали вихід її почуттям. Саме весілля, як обрядово-мистецький комплекс, є більш життєздатним і більш, ніж інші обряди, залишається в пам'яті людини. Головною причиною такої стабільності та збереження цього обряду протягом століть є постійна потреба громадського санкціонування моногамної сім'ї. Такі вчені, як А.І.Іваницький /4, с.107/ та Н.І.Здоровага, /3, с.118; 5/ стверджують, що весільний обряд є не що інше, як юридичне закріплення єднання двох родів і створення нової сім'ї.

Необхідно підкреслити, що весільний обряд носив не тільки юридичні функції, а й мав велике виховне значення для формування принципів моралі і мор. поведінки людей в сільській громаді, уявляв при цьому художню цінність завдяки своєму драматичному та музично-поетичному оформленню.

Весілля - провідний обряд регіонально-означеної традиційної культури, який цілком залежить від особливостей формування Слобожанщини як єдиного етнокультурного регіону. Тому він і носить осередковий характер, при цьому кожен осередок має спільні риси як і з іншими сусідніми осередками, так і з обрядами окремих регіонів України, а також східнослов'янських народів. Як зазначив професор Н.Ф.Сущов у своїй праці "Слобожанна" /8, с.90/ - "весілля на Слобожанщині здавна звернуло на

себе увагу етнографів, драматургів, художників і вчених... Слобожанщина сама по собі має стільки описів весілля, як не в одній іншій галузі її побуту".

Перший опис слобожанського весільного обряду ми знаходимо у Г.Калиновського в його праці "Описания свадебных украинских простонародных обрядов" /Спб, 1777/, потім у Загоровського в праці "Типографические описания" /1788/ та у "Военно-статистическом обозрении" капітана З.І. Чульського /1850/. Професор Н.Ф.Сумцов написав декілька наукових праць з дослідження весілля, серед яких: "Религиозно-мифологическое значение малорусской свадьбы" /Київ, 1885/, "О свадебных обрядах, преимущественно русских" /Харків, 1881/, "К вопросу о влиянии греческого и римского свадебного ритуала на малорусскую свадьбу" /Київ, 1886/, "Хлеб в обрядах и песнях" /Харків, 1885/, а також "Слобожане" /Харків, 1918/.

Весілля на Слобожанщині справляли гучно, від декількох днів до двох тижнів, і витрачали на них багато грошей. Слобожанці дуже любили музику й танці: жодне весілля не проходило без тріотських музик, до складу яких обов'язково входив скрипаль. Також використовувались і інші інструменти, такі як бас, флейта, цимбали /гуслі/, кобза або бандура і ліра. Весь хід українського весілля супроводжувався весільними піснями. При цьому весільні пісні та приспівки найчастіше виконувалися жінками та дівчатами, друзями та свашками, менше боярами та сватами. Живучість весільних пісень зрозуміла, бо вони за своєю ритуально-магічною та музично-драматургічною функцією цілком пов'язані з яскравою і найвідповідальнішою в особистому житті людини подією - одруженням, яке в давні часи збігалось з святкуванням літнього сонцестояння - 7 липня, тобто з тим часом, коли слов'яни за своєю язичковою вірою святкували перемогу Дажбога над Чернобогом і називали це свято "Весілля", звідси й пішла назва шлюбного обряду-весілля. З часом ця свято отримало назву Івана Купала, яке своє основне значення мало як свято кохання, а шлюбний обряд став самостійним, юридичним обрядом.

У весільних піснях, які супроводжують весілля, в художньо-досконалій формі втілено морально-етичні ідеали народу в створенні нової сім'ї, погляди на шлюб, на взаємостосунки, між

подружжям, відбито глибоку історію народу, еволюції сім'ї. Весільна обрядова пісня не існує сама по собі, поза тим соціальним, обрядовим середовищем, в якому вона народилася. Вона живе в обряді, обслуговує його, бере з нього життєдайні сили, розвивається в ньому і в ньому функціонує. Велика група весільних пісень синхронно констатує обряд, обрядові дії учасників весілля, розповідає про хід весільної драми. Пісні цієї групи зустрічаються на таких етапах весілля, як запросини, вінкоплетини, виготовлення гільця, прикрашення дивнів, розплітання коси, випікання та розподіл короваїв, вирядження молодих до шлюбу і зустріч їх після шлюбу, покривання молодої, обсіпання молодих житом. Ці обрядові дії беруть своє коріння ще з часів язичтва слов'янської культури. Тому і пісні, обслуговуючи ці обряди, мають дуже стародавнє походження і носять певні магичні функції. Спираючись на думку професора Н. А. Сумцова /7, с. 9/ про генезис пісень: "В древнее время многія свадебныя песни представляли собою молитвы, обращения к богам-покровителям брака и заключавшія в себе просьбу новобрачных и всего их рода о ниспослании им богатства и чародіи... Между молитвами и религиозными песнями не было резкой разграничительной черты и религиозная песня на честь и славу богов легко переходила в молитвенную просьбу о ниспослании благоденств земных... музыка существовала извстари; только в древности она не имела самостоятельного значения и служила акомпанементом пения", - можна стверджувати, що з часом молитви і гімни перейшли у весільні приспівки. Це виявляється в старогрицькій основі наспівів, текстів, ритуалів. Яскравим прикладом є приспівки "Свашка і ліпашка", "Покриванка, плече", котрі розповсюджені по всій території Слобожанщини, а також в інших регіонах України. Вони виконуються на наспіви-формули /шестискладовик/, які одержали в західних регіонах України назву "Ладканин" і мають аналогії у інших слов'янських народів /8, с. 13-15/.

У народній музиці весілля Слобожанщини переплетені міфологічні релігійно-християнські, повсякденні, морально-етичні погляди народу і "правляється воно в такій повноті, якої нема в інших слов'янських народів" /8, с. 91/.

Саме в умовах Слобожанщини можна виявити багатоформульність структури весілля. Можна знайти 4-6 наспів-формул, не розглядаючи пісень, коли в інших регіонах, як правило, використовуються 2-3 наспів-формули та одна, рідко, дві весільні г'сні. Це пояснюється взаємодією між культурами колишніх сусідів - подолан, полтавчан, галичан, киян, житомирців та ін. А може, гіпотетично, побажанням надати нового, більш значного, магічного впливу на щастя молодих.

Багато чого з весільних звичаїв віддає дуже великою старовиною-часами домонгольської руської і дохристиянської доби, нагадує нам весільні звичаї предків українців-сіверян і полян. Про це нам нагадують такі старі назви, як Князь та Бояри, і те, що молодий їхав верхи на коні. Про це також нагадує шабля і з лчай проїздити через очищаючий усе зле вогонь. Особливо цікавим є старий звичай роззування молодого, що робила у X ст. Рогніда, роззуваючи на весіллі Володимира. Молоді та батьки сиділи на вивернутому кожусі на посаді, тому що усе мохнате було символом багатства. Символічне значення на весіллі мали також вінок на голові молодої, дивні або гільце, коровай, курка та ін.

Весільна обрядовість уявляє собою різнобарвну і складну картину духовної культури і творчості народу, яка видозмінювалась, набувала нових форм висловлювання. Дослідник В.І.Брудний зазначив, що "ні в одному обряді так повно не відображена народна творчість, як у весіллі, ні один обряд не мав такого значного впливу на розвиток поезії, музичного та драматичного мистецтва" /2, с.17/. Яскравим прикладом художнього перевтілення весільної обрядовості є вокально-хореографічна ораторія "Весілля" харківського композитора В.Т.Еорисова, яка була написана в 1972 році під впливом картин українських /серед котрих також були і харківські/ художників на весільну тематику. Це був час, коли радянська українська музика переживала своєрідне відродження крупної форми та втілення симфонічної концептуальності в концертно-ораторіальних жанрах, коли в центрі творчих інтересів опинилися архаїчні, віддалені значним часовим відр'єком, глибинні пласти народної творчості - обрядово-календарні пісні, плачі, частівки, биліни та думи, а також жанрові та структурні цілісні форми народного обряду, народного театру і осяглого мистецтва.

Розглядаючи цей фундаментальний твір, ми можемо виявити плідні зв'язки композитора з українським музичним фольклором та його глибину розуміння специфіки народного музичного мислення, тим паче, що вокально-хореографічна ораторія "Весілля" була написана композитором під час переживання великого творчого піднесення, коли в його методі трапився різкий перегляд музичних засобів виразності та змінився підхід і до самої народної пісенності.

Характерною особливістю "композиторського фольклоризму" В.Т.Борисова є звернення до народного тексту, орієнтоване на весільно-обрядовий жанр. При цьому зберігається атмосфера виконання з максимальною можливістю психологічної та історичної достовірності. Однак буквальне цитування фольклорного контексту має на увазі збереження своєї смислової системи цінностей, а в контексті музики В.Т.Борисова фольклор не інтонується. Не використовуються аутентичні народні мелодії, але зберігаються елементи інтонаційного строю, його ладова, ритмічна основа, а також принципи архітектоніки, тип інструментовки за принципом фундаментальності. Народний текст трактується та підкоряється законам власного музичного мислення. При цьому, треба підкреслити, зберігається важливий чинник єдності та взаємодії авторського тексту з фольклорним контекстом. Червотілення фольклорного контексту в тематичний елемент композиторського тексту являє собою важливе новаторство сучасної творчості, де можна прослідкувати "складно-синтетический" метод роботи харківського композитора В.Т.Борисова з народним музичним обрядовим та танцювальним пісенним матеріалом.

Тут ми бачимо такі цікаві речі, як синтез жанрів /в межах весільно-обрядового жанру використовуються одночасно і інші жанри/ - це хіральний, "діалогічний", журливий, жартівливий, побажальний, різні танцювальні та ін. Різноманітність формізму - як в цілому, так і в кожній частині твору окремо. у фактурному викладі як хорового, так і оркестрового інструментального /гомофонно-гармонічного, поліфонічного/ а також варіантного і строфічного викладу. У традиційному парному складі симфонічного оркестру ми можемо прослідкувати використання композитором нетрадиційних інструментів. Це п'ятиструнний контрабас

різні шумові інструменти - тертки, дерев'яні ложки та специфічний український народний інструмент - цимбали. Основний тематичний матеріал в оркестрі виконується по черзі або разом, в групі дерев'яних духових або в групі струнних інструментів. Тобто, в вокально хореографічній ораторії "Весілля" В.Т.Борисова можна прослідкувати сутичку поглядів на систему "композитор і фольклор". Це один із головних аспектів, котрий звертає увагу до цього фундаментального твору.

Однак весілля на Слобожанщині знайшло своє терзвтілення не тільки в творчості В.Т.Борисова. На основі інтонаційних розробок слобожанського обрядового фольклору, в жанрі хорового концерту виникає "Дівин сон" /1994/ харківського композитора Ю.Б.Алжнева. Цей твір являв собою яскравий приклад постнеофольклорної течії 90-х років ХХ ст.

У сучасному житті також можна прослідкувати тенденцію підвищення цікавості до традиційного слобожанського /і взагалі українського весілля/ не тільки як до театралізованого дійства, а і як до практичного втілення весільних ритуалів у сучасній весільній обрядовості.

Усе частіше і частіше молоді вінчаються в церкві. Цей ритуал довго "живався" в весільний обряд на Україні. В різних осередках Слобожанщини він виконувався де в п'ятницю, а де і у неділю, але в різні часи /вранці або під час руху весільного поїзду із хати молодої до хати молодого/, що не ламало загального руху весілля, не погубувало цілності драматургії весільного обряду. Цілковито зберігся такий обряд, як обсіпання молодих. Чим тільки не обсіпають у сучасному весіллі - пшоном та пшеницею, солодощами та грошима, щоб молоді мали щасливе життя з великими матеріальними здобутками. Але, на жаль, зараз ми не чуємо тих весільних пісень та приспівів, що супроводжували цей та інші обряди в давнину.

Своєрідної форми набув традиційний багаточасовий обряд "Весільний поїзд". Тут ми бачимо рух прикрашених автомобілів зі всіма учасниками весільного поїзду. Під час виконання цього обряду зберігаються деякі традиційні елементи - обов'язково виконується викуп молодої. Якщо в даному місті або селі є річка то весільний поїзд обов'язково декілька разів перетинає через мости цієї річки та ін.

Збираючи та вивчаючи весільну обрядовість, яка дійшла до нас від старших поколінь, ми можемо не тільки використовувати в сучасному весіллі звичаї та ритуали предків, а й вживати традиційний музично-пісенний матеріал, одночасно вирішуючи і окремі питання збагачення духовної культури нації.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Багалій Д.І. Історія Слобідської України – Харків, 1993.
2. Брудный В.А. Обряды вчера и сегодня. – М. 1968.
3. Здоровега Н.І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні. – К., 1974.
4. Іваницький А.І. Українська народна музична творчість. – К., 1990
5. Мельник О.Ю. Словацко-українские песенные связи: Автореф. дис. – К., 1971
6. Осадча В.М. Про особливості музичної відправи слобожанського весілля: Тези доп. – Луцьк, 1993.
7. Сумцов Н.Ф. Религиозно-мифическое значение малорусской свадьбы. – К., 1885.
8. Сумцов Н.Ф. Слобожане. – Харків, 1918.

П.І.Гаврилюк

ВЕРТЕП НА СЛОБОЖАНЩИНІ

Фольклор Слобожанщини надзвичайно багатий. На думку визначного українського історика Д.Дорошенка найповніші етнографічні записи зроблено саме на території Слобідської України /Г, с.456-457/. Свідомством багатства народної культури Слобожанщини та її зв'язку із загальноукраїнською традицією є не тільки народні пісні і казки, але й фольклорний театр, вертеп.

У літературі розповсюджена думка, що вертеп був поширений по усій Україні, та, як відзначав відомий сучасний дослідник цього мистецтва Й.Федас, такі висловлення потребують підтвердження конкретними фактами /6, с.141-142/. А пошук цих фактів важкий: адже розквіт вертепу припадав на ХУІ-ХУІІІ ст., коли етнографія ще була недостатньо розвиненою.